

PRINOS POVIJESTI LJEKARNIŠTVA U SJEVEROZAPADNOJ HRVATSKOJ

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF PHARMACY IN NORTH-WESTERN CROATIA

Dragutin FELETAR

Član suradnik HAZU

Trg mladosti 8

Koprivnica

meridijani@meridijani.com

Primljeno/Received: 20. 3. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 18. 5. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC

SAŽETAK¹

U radu je prikazano stvaranje i razvoj ljekarništva i ljekarni u području sjeverozapadne Hrvatske (uključujući i Viroviticu). Na početku su obrađena dostupna saznanja o liječenju i proizvodnji ljekovitih pripravaka u antičkim toplicama Aquae Iasae (Varaždinske Toplice). Potom je posebna pozornost poklonjena razvoju ljekarništva u samostanima, prvenstveno franjevačkim. Tu je osobito važna bila franjevačka ljekarna u Varaždinu (koju je oslikao Ivan Ranger). Nakon toga temeljito je opisan razvoj ljekarništva u glavnim naseljima sjeverozapadne Hrvatske do Drugoga svjetskog rata. Od posebnoga značenja bile su ljekarne u Varaždinu, Križevcima, Koprivnici, Čakovcu i Virovitici, ali i u Ludbregu, Prelogu i drugim manjim mjestima. Najdetaljnije prikazan je razvoj ljekarni i ljekarništva u Koprivnici – od tzv. »generalske apoteke« do tri najvažnije gradske ljekarne: »K orlu«, »K spasitelju« i »K Presvetomu Trojstvu«.

Ključne riječi: ljekarništvo, liječenje, franjevačka ljekarna, spravljanje ljekovitih pripravaka, priručna vojna ljekarna

Key words: pharmacy, treatment, Franciscan pharmacy, manufacturing medicinal products, reference military pharmacy

TRADICIJA LJEKARNIŠTVA U SJEVEROZAPADNOJ HRVATSKOJ

Ljudi su odvajkada spravljali razne ljekovite pripravke kako bi si olakšali zdravstvene tegobe. Kao osnova za pripravke služili su najrazličitiji biljni i životinjski sastojci. Taj je posao bio ogrnut plaštem tajnovitosti, a ljudi koji su znali tajnu ljekovitih pripravaka bili su osobito poštovani u zajednici. Napretkom znanosti i tehnologije pripravljanje ljekovitih pripravaka razvilo se u posebne znanstvene discipline, poput medicine i farmaceutike. Ljekarništvo je postalo jedan od temelja i mjerila zdravstvene zaštite, a ljekarne važne točke zdravstvenog blagostanja.

I sjeverozapadna Hrvatska, odnosno Podravina, prošla je razvojni put ljekarništva poput drugih krajeva srednje Europe.² Dapače, prve podatke o organiziranom liječenju i spravljanju ljekovitih pripravaka u našem kraju susrećemo već u doba kasne antike. To imamo zahvaliti rimskoj kulturi koja je u ovaj dio provincije Panonije, odnosno među tadašnje ilirsko stanovništvo već od 1. do 5. stoljeća

¹ Rad će biti objavljen i u monografiji Belupa Koprivnica

² Biserka Belicza, Medicina i zdravstvo, Hrvatska i Europa, sv. 3, ur. Ivan Golub, HAZU, Zagreb 2003.

Slika 1. Dio ostataka antičkih toplica Aquae lasae (Varaždinske Toplice)

Slika 2. Konstantinova kupelj u kompleksu kupališta Aquae lasae

nakon Krista donijela prakticanje organiziranog načina liječenja i spravljanja lijekova. Centar je bio u najpoznatijim rimskim termama u Panoniji, u Aquae Iasae (Varaždinske Toplice).³

Daljnji razvoj ljekarništva u Hrvatskoj javlja se tek u kasnom srednjem vijeku, odnosno od 13. stoljeća, a nositelji su prije svega crkveni redovi. Pojava organiziranog ljekarništva u nas nimalo ne zaostaje za ostalim dijelovima Europe. Podaci o najstarijim europskim apotekama i ljekarnicama datiraju u 1180. – Firenca, 1225. London i 1271. Köln. I u našem Trogiru apotekarstvo se javlja već od 1271., u Dubrovniku od 1272., Zadru od 1289., Splitu od 1312., Kotoru od 1326., Rabu od 1326., Šibeniku od 1420. godine itd. Prva ljekarna u Zagrebu otvorena je 1355. i zvala se K crnom orlu, dok je u Sloveniji počela raditi 1407. u Novom Mestu. U sjeverozapadnoj Hrvatskoj najstarija apoteka otvorena je u Varaždinu 1603., a stare su i ljekarne u Kloštar Ivaniću (1670.), Osijeku (1687.), Virovitici (1735.) te u Križevcima (1770., zvala se K svetomu Trojstvu).⁴

Hrvatsko farmaceutsko društvo u Zagrebu, pod imenom Aesculap, osnovano je 1890. godine, a tada je na području Hrvatske već djelovalo više od 200 ljekarni. Sve do Prvoga svjetskoga rata najveći dio lijekova apoteke su same i proizvodile, a neke od njih razvile su se u prave manufakture. Od sredine 19. stoljeća dio lijekova već se uvozio iz austrijskih, njemačkih i talijanskih manufakturna i prvih farmaceutskih industrija. U Hrvatskoj je prva značajnija industrija lijekova osnovana u Karlovcu tek 1921. godine – zvala se Kemijsko-farmaceutska industrija Kaštel d.d. Već 1928. ta je tvornica lijekova preseljena u Zagreb.⁵ Velika kemijska industrija Danica, koju je 1906. u Koprivnici sagradila tvrtka poznatog zagrebačkog industrijalca Daničića, bila je u određenom smislu (i lokacijski) prethodnica današnjeg Belupa. Pripravljane lijekova, ali sada na industrijski način, Belupo nastavlja na temeljima koje su postavile i stare hrvatske ljekarne.⁶

1.1 Ljekarničke mudrosti rimskih termi Aquae lasae

Ubrzo nakon gušenja ustanka Ilira (6.-9. godine poslije Krista), Rimljani za cara Oktavijana Augusta ponovno aktiviraju lječilište i toplice u Varaždinskim Toplicama. Tijekom puna četiri stoljeća

³ Stjepan Hajduk, Ante Luetić, Povijest i razvoj balneološko-medicinske djelatnosti u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice 1981.; Marcel Gorenc, Branka Vikić, Varaždinske Toplice – Aquae lasae u antičko doba, Varaždinske Toplice 1980.

⁴ Apotekarstvo, Enciklopedija Leksikografskog zavoda, 1, Zagreb 1965., 192-193

⁵ Ljekarništvo, Hrvatska opća enciklopedija, 6, Zagreb 2004., 703-704; Tvornica lijekova u Zagrebu od 1945. nastavlja proizvodnju pod imenom Pliva

⁶ Dragutin Feletar, Podravina, Koprivnica 1988.

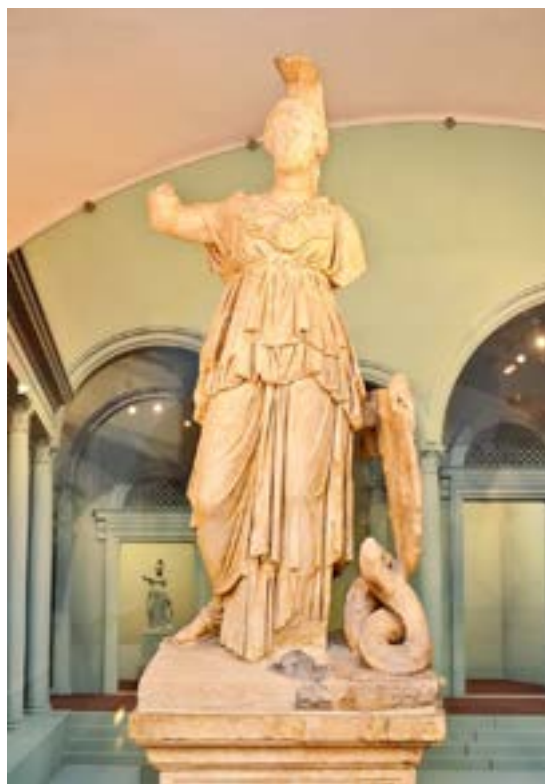
Aquae Iasae, kako su se u doba antike zvale Varaždinske Toplice, bile su cvatuće naselje i značajno zdravstveno-rehabilitacijsko, obredno i gospodarsko središte jugozapadne Panonije. Tu su na oporavak i liječenje dolazili brojni vojnici (legionari), zatim činovnici, državni i vojni funkcioneri i drugi korisnici, a uz kupalište se razvilo i znatno gradsko naselje.⁷

Već od 1. stoljeća Aquae Iasae, uz vebno kupalište i lječilište, dobiva i stambene četvrti, ali i reprezentativna zdanja kapitolija, foruma, svetišta i hramova. Na tom je mjestu očito postojalo lječilište još u vrijeme ilirskog plemena Iasa u razdoblju prije Krista. Iasi su slavili poganska božanstva, čiji su kultovi bili vezani za termalno vrelo, odnosno za liječenje i pripravljanje lijekova. Dio te ilirske tradicije poštovali su i Rimljani pa su neka božanstva izjednačena sa sličnim iz rimskog panteona. O tome svjedoče očuvani kipovi i ploče posvećene Dijani, Silvanu i nimfama. U doba careva Marka Aurelija i Lucija Vera u toplicama je podignut nimfeum, svetište jazinskim nimfama, a dao ga je podići najvažniji rimski grad u ovom dijelu Panonije – Poetovio (Ptuj). Tu se spominju Nymphas salutare (ozdravljujuće nimfe) i Nymphis Iasis (jazinske nimfe).⁸ Uz ljekovito vrelo, u toplicama se uvelike prakticira i liječenje lijekovima pripravljenim ponajviše od raznih trava, ali i od životinjskih i drugih sastojaka.

U vrijeme careva Hadrijana i Antonija Pija gradi se novo, prošireno kupalište u koje se uklapa i stara kupališna bazilika. U završnoj fazi, u doba cara Konstantina Velikoga, kupališta se dograđuju uz modernije kolanje vode i nove načine liječenja. Konstantinovo kupalište, nastalo početkom 4. stoljeća, predstavlja pravu arheološku atrakciju. Poznate su specijalizirane kupelji: frigidarium – bazeni s

Slika 3. Žrtvenik s likovima jazinskih nimfi u Varaždinskim Toplicama (Zavičajni muzej Varaždinske Toplice)

Slika 4. Kip Minerve Medice (lijezarice), jedan od najvrijednijih nalaza rimske kulture u sjevernoj Hrvatskoj (Zavičajni muzej Varaždinske Toplice)

⁷ Stjepan Hajduk, Ante Luetić, Povijest naselja..., o.c., 11-12

⁸ Brojni nalazi o antičkom naselju Aquae Iasae poznati su već od 18. stoljeća, a sustavna arheološka istraživanja provode se tek nakon 1950-ih godina. Za to je osobito zaslužan toplički farmaceut Josip Čabrian, a od 1953. istraživanja vodi Antički odjel Arheološkog muzeja u Zagrebu – najzaslužniji su arheolozi Branka Vikić, Marcel Gorenc, Valerija Damevska i drugi. Marcel Gorenc, Branka Vikić, Varaždinske Toplice..., o.c., 20-23

Slika 5. Ljekarničke posude i medicinski instrumenti iz doba rimske kulture u Aquae Iasae (Zavičajni muzej Varaždinske Toplice)

hladnom vodom, tepidarium – kupelj s toplom vodom, caldarium – kupelj s vrućom vodom te sudatorium – kupelj za znojenje. Hramovi su u toplicama bili posvećeni božanstvima vezanim uz zdravlje i liječenje – Jupiteru, Junoni, Minevri, a uz stari nimfej pronađeni su i žrtvenici posvećeni Asklepiju i Higieji. Vrhunac je svakako bio pronalazak antičkoga kipa Minevri u normalnoj veličini. Taj kip Minerve medicine (Minerve ljekarice) pronađen je 1967. i predstavlja jedan od najvrednijih spomenika antičke umjetnosti na tlu sjeverne Hrvatske.⁹

Uz spomenike nimfeja, žrtvenika Asklepija i Higieje te Minerve medicine, na liječenje i farmaceutsku djelatnost u doba antičke Aquae Iasae podsjećaju i drugi arheološki nalazi. U Zavičajnom muzeju Varaždinskih Toplica nalazi se brojna rimska keramika, među kojom su i ljekarnički vrčevi, zdjele, tarionici (najvećim dijelom potječu iz 2. i 3. stoljeća). Tu je sačuvan i dio liječničkih instrumenata – nožića i drugih instrumenata izrađenih od bronce. Uz liječenje ljekovitim topličkim vodama, legionari su se liječili fizioterapijom, ali i sve većim izborom farmaceutskih pripravaka. Minerva medica bila je božica simbol izlječenja i zdravlja, a ljekarničke mudrosti iz Aquae Iasae nadaleko poznate u cijeloj rimskoj provinciji Panoniji. Bila je to solidna osnovica za kasniji razvoj toplica i lječilišta Varaždinskih Toplica od kasnoga srednjega vijeka do danas.¹⁰

1.2. Franjevačke ljekarne i ljekarnici u Varaždinu, Virovitici, Križevcima i Koprivnici

Uz djelovanje narodnih travara, ranarnika, barbira i drugih oblika nadrilječništva i nadriljekarništva, stručno i medicinsko ljekarništvo javlja se i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u kasnom srednjem vijeku. Na taj razvoj osobit su utjecaj imale ljekarne otvorene na zagrebačkom Griču 1355., na Kaptolu 1580. i u Varaždinu 1603. godine. Utjecaj na razvoj ljekarništva u

Slika 6. Freska Ivana Rangera u franjevačkoj apoteci u Varaždinu – alegorijski prikaz Zemlje sa simbolima kontinenta (1750.)

⁹ Stjepan Hajduk, Ante Luetić, Povijest naselja..., o.c. 12-20

¹⁰ Radimir Grdinić, Stjepan Hajduk, Obljetnice ljekarništva u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice 2000.; Muzej Varaždinske Toplice, razna građa iz doba antike

Slika 7. Alegorijski prikaz zraka na freski Ivana Ramera u franjevačkoj apoteci u Varaždinu

Slika 8. Alegorijski prikaz vode na freski Ivana Ramera u franjevačkoj apoteci u Varaždinu

tom dijelu Hrvatske osobito su imale i priručne ljekarne u sjedištima vojske, naročito u organizaciji Vojne krajine. Najstručniji razvoj ljekarništva bilježi se u njedrima crkvenih redova jer su samostani zbrinjavali i narod te imali široko zdravstveno značenje. To se odnosi na isusovačke samostane (Miholjanec, Glogovnica, Rasinja), zatim na pavline (Lepoglava, Streza, Križevci, Sv. Helena, Štrigova itd.) te osobito na franjevce.¹¹

Sv. Franjo Asiški osnovao je u Italiji red franjevaca početkom 13. stoljeća, a već do kraja toga vijeka osnovani su franjevački samostani i u nekoliko važnijih naselja sjeverozapadne Hrvatske. Samostani su najprije osnovani u Varaždinu, Koprivnici i Virovitici, a kasnije i u Remetincu, Kloštru Podravskom, Čakovcu i Križevcima. Fratři su se od najranijih vremena bavili i ranarništvom i ljekarništvom, a u samostanima su postojale i priručne ljekarne. Neke od njih razvile su se u ljekarne javnoga karaktera te su imale velik utjecaj na razvoj zdravstvene zaštite.¹²

Najpoznatija i najutjecajnija **samostanska ljekarna djelovala je kod franjevaca u Varaždinu**. Računa se da su franjevci došli u Varaždin već 1244., a današnja samostanska zgrada nastala je tijekom 17. stoljeća (1634. sagrađeno je prizemlje, a 1688. prvi kat). U samostanu se gajila i znanost, obrazovanje te osnovni oblici zdravstvene zaštite. Tu je postojala srednja škola, ali i studij teologije i filozofije. Franjevačka provincija Sv. Ladislava odlučila je 1662. da se upravo u varaždinskom franjevačkom

samostanu osnuje nemoćište (infinmarium), gdje bi se liječili i zbrinjavali franjevci i iz drugih samostana, a služilo bi i vjernicima. U krilu nemoćišta još se brže počelo razvijati i interno ljekarništvo, koje je kasnije rezultiralo osnivanjem javne ljekarne.¹³

Ljekarnik i uskoro franjevac Ivan Korciski kupio je 1676. godine od Karla Sardene kompletanu ljekarnu i prenio je u franjevački samostan. Već od 1677. ta je ljekarna imala javni karakter. Otada se u krilu varaždinskog franjevačkog samostana razvila i odgojila mala plejada ljekarnika, kirurga i ranarnika. Franjevci od 1678. do 1683. pokraj samostana grade i posebnu višekatnu zgradu nemoćišta.

¹¹ Apotekarstvo, Enciklopedija Leksikografskog zavoda, o.c., 703-704; Dragutin Feletar, Podravina, Koprivnica 1988.

¹² Ljekarništvo, Hrvatska opća enciklopedija, o.c., 711-712

¹³ Ivan Damiš, Prisutnost franjevaca i njihovo djelovanje u prošlosti Varaždina, 800 godina slo. i kr. grada Varaždina 1209. - 2009., Zagreb-Varaždin 2009., 97-106

Slika 9. Prikaz Ezekijelovog oživljavanja kostiju na freski Ivana Rangera u franjevačkoj apoteci u Varaždinu

Slika 10. Freska Ivana Rangera na stropu franjevačke apoteke u Varaždinu – alegorijski prikaz Ilijinog uznesenja

Slika 11. Prikaz dječaka koji kuju željezo na freski Ivana Rangera u Franjevačkoj apoteci u Varaždinu

Slika 12. Alegorijski prikaz mladića-delfina s rogom na freski Ivana Rangera u franjevačkoj apoteci u Varaždinu

Slika 13. Dječak s koraljom na freski Ivana Rangera u franjevačkoj apoteci u Varaždinu

Slika 14. Odluka Virovitičke županije u Osijeku iz 1748., kojom se virovitičkim franjevcima dozvoljava osnivanje ljekarne javnoga karaktera

U prizemlju, pod velikim boltama, u prostoriiji veličine 620 x 680 cm, smještena je i javna franjevačka ljekarnica. Bila je to velika pomoć fratrima i stanovništvu u širenju zdravstvene zaštite, a posebice tijekom čestih epidemija (najopasnija je bila kuga, koja je nekoliko puta pogodila i Varaždin).¹⁴ Varaždinska ljekarna postala je, zapravo, prava mala manufaktura lijekova, koja je često opskrbljivala pripravcima i druge ljekarne i distributere. Franjevačka apoteka u Varaždinu od polovice 18. stoljeća postala je poznata i po zidnim slikarijama koje su 1750. naslikane na njezinu stropu. Autor je najveći barokni hrvatski slikar Ivan Ranger, pavlin iz Lepoglave. Njega je u Varaždin pozvao franjevac Wolfgang (Vuk) Fraudienst. Neki povjesničari umjetnosti tvrde da je Ranger upravo u varaždinskoj franjevačkoj apoteci ostvario jedno od svojih najboljih djela.¹⁵ Ranger je tematski dobio težak zadatak jer je likovno na maloj površini trebao predstaviti elemente teologije, kemije i osobito farmacije – dakako u simbolima. Freske u apoteci su “odslik kompliciranoga ikonografskoga programa”, što znači da je kompoziciju osmislio prema savjetima učenih varaždinskih franjevaca. Prije svega se to odnosi na fra Vuka Fraudiensta, visoko obrazovanog teologa i farmaceuta.¹⁶

Ranger je “oslikao strop na karakterističan iluzionistički način, tako da samo poznavanje teoloških disciplina omogućuje promatraču shvaćanje teme i likova. Ako se k tomu pridoda i namjena toga prostora, a to je ljekarna, onda se ovdje susrećemo s alegoričnim likovima, odnosno s likovnim prožimanjem duhovnog i prirodnog, filozofskog i materijalnog”.¹⁷ Simboliku života, zdravlja, bolesti i izlječenja predstavljaju alegorični likovi i prikazi: tu je i Majka Božja i vjetar, munja, vatra, voda, zrak, trava, cvijeće, ali i dječaci, muževi, žene i anđeli, pa i alegorični prikazi Europe, Afrike, Amerike i Azije. I ovo vrhunsko umjetničko djelo Ivana Rangera dalo je bez sumnje novi polet ugledu i širenju ljekarništva u Varaždinu i sjeverozapadnoj Hrvatskoj.¹⁸ Ukazom carice Marije Terezije varaždinska franjevačka ljekarna prestala je djelovati 1773. godine, ali tada u slobodnom kraljevskom gradu Varaždinu djeluju druge ljekarnice.

I franjevačka apoteka u Virovitici vrlo je važna za razvoj ljekarništva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Ondje se bavljenje farmacijom javlja vrlo rano, a posve na kraju 17. stoljeća, nakon protjerivanja Osmanlija iz Slavonije, postoji i interna franjevačka apoteka. Županijsko vijeće restaurirane Virovitičke županije u Osijeku donosi 1748. odluku da se udovolji molbi virovitičkih franjevaca za osniva-

¹⁴ Paškal Cvekan, Djelovanje franjevaca u Varaždinu, Varaždin 1978.

¹⁵ Tomislav Đurić, Barokno slikarstvo Ivana Rangera, Varaždin 1976., 27-32

¹⁶ Sanda Milošević, Franjevačka ljekarna u Varaždinu, Ivan Krstitelj Ranger, monografija, Zagreb 2004., 218-220

¹⁷ Tomislav Đurić, Barokno slikarstvo..., o.c., 29

¹⁸ Marija Mirković, Ivan Krstitelj Ranger – majstor slikanja na žbuci, Ivan Krstitelj Ranger, monografija, Zagreb 2004., 26-58

nje javne ljekarne. Tim više što u samostanu djeluje veći broj učenih fratara, a od 1730. tu je i studij moralke. Od 1750. apoteka je i na usluzi narodu, a najzaslužniji za njezino djelovanje i razvoj je fra Bonifacije Gerber, istaknuti teolog i farmaceut. Njegovim nastojanjem je 1758./59. dograđena posebna prizemna zgrada uz kompleks franjevačkog samostana u koju je smještena ljekarna. Produkcija lijekova je sve veća, a postoji razgranata suradnja s ljekarnama iz Štajerske i Mađarske.¹⁹

Virovitička franjevačka ljekarna uspješno je djelovala gotovo sve do kraja 19. stoljeća. Tu je odgojeno i djelovalo dvadesetak fratara i svjetovljana farmaceuta, a neki od njih dali su osobit prinos razvoju ljekarništva i medicine – poput Panteleona Apfla, Damjana Geigera, Blaža Schneidera, Josipa Hondla, Gabrijele Jakopovića, Josipa Gürtha i drugih.²⁰ U doba ljekarnika Josipa Hondla zdanje apoteke se 1842. temeljito obnavlja, a ulazna vrata otvaraju prema ulici da bi ljekarna bila što dostupnija narodu. Ljekarnik Ivan Kapistran Besz 1877. kupuje apoteku za 10.000 forinti te ona nastavlja djelovati kao privatna. U istim prostorijama virovitička ljekarna djelovala je sve do 1955. godine.²¹

I pri **franjevačkom samostanu u Križevcima djelovala je apoteka**. Ona je postala javnom u prvoj polovici 18. stoljeća. Njezino djelovanje bilo je najuspješnije od 1774. do 1792. godine, kada je vodi učeni farmaceut fra Blaž Schneider. Franjevcima u Križevcima je 1792. oduzeto pravo na vođenje javne ljekarne jer je tada u gradu već djelovala javna građanska apoteka.²² Iako su se bavili ranarništvom i ljekarništvom, u **franjevačkom samostanu u Čakovcu** nikad nije otvorena apoteka javnoga karaktera. Čakovečki franjevački samostan otvoren je mnogo kasnije – osnovao ga je ban Nikola Zrinski 1659. godine.²³ Na razvoj ljekarništva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj utjecaj je imala i javna **apoteka franjevačkog samostana u Kloštar Ivaniću**. U tom samostanu na sjeveru Moslavine, osnovanom 1639., ljekarna s pravom javnosti otvorena je 1670. godine.²⁴

Pri **franjevačkom samostanu u Koprivnici**, koji je osnovan već 1292. godine, nikad nije osnovana ljekarna otvorenoga tipa. Dakako, i koprivnički franjevci bili su vrsni ranarnici i spravljači

Slika 15. Posebna zgrada ljekarne dozidana uz franjevački samostan u Virovitici 1758./1759. godine

¹⁹ Vladimir Kolesarić, Franjevci u Virovitici, Virovitica – izabrane teme, Virovitica 1996., 105-108

²⁰ Uz nabrojene, u virovitičkoj franjevačkoj apoteci djelovali su i Kuzma Hagn, Simon Bux, Kuzma Rottenböck, Roman Rach, Nikola Simon, Panteleon Apfl, Faustin Steinmassler, Kuzma Grefflicher, Izaija Schmidt, Antun Gevay, Josip Gürth te kasnije privatni farmaceut Josip Salopek i drugi. Paškal Cvekan, Virovitica i Franjevci, Virovitica 1977., 158

²¹ Dokumentacija Franjevačkog samostana Virovitica; Paškal Cvekan, Virovitica i franjevci, Virovitica 1977., 148-158; Paškal Cvekan, Doprinos virovitičkih franjevaca u razvoju kulturno-prosvjetnog života na virovitičkom području, Virovitički zbornik, HAZU, Virovitica 1986., 477-482

²² Paškal Cvekan, Virovitica i franjevci, o.c., 478-483; I u pavlinskom samostanu u Križevcima bilo je razvijeno ljekarništvo. To potvrđuje i knjiga-ljekaruša (Cura experimentalis), koju je 1723. napisao križevački pavlin Juraj Gradesak (Georgius Gradeszak). U ljekaruši su prikupljena iskustva narodne medicine i pripreme lijekova. Hrvoje Petrić, Pogranična društva i okoliš, Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću, Samobor-Zagreb 2012., 81-82

²³ Vladimir Kapun, Franjevci u Čakovcu, Čakovec 2009., 42-43

²⁴ Dragutin Šipuš, 300 godina ljekarne u Ivanić Kloštru, Saopćenja, 1/15, Pliva, Zagreb 1972., 51-52

Slika 16. Središnji regal stare apoteke u uršulinskom samostanu u Varaždinu (Klaudija Đuran: Ljekarništvo uršulinskog samostana u Varaždinu, 2009.)

raznih lijekova, a usluge su pružali prije svega svojoj braći, ali i narodu, posebice u vrijeme epidemija.²⁵ “Franjevci, po pravilima svoga reda, morali su se brinuti za svoju bolesnu subraću, ali i za vjernike te su u samostanu imali i posebnu sobu za bolesnike, uz bar jedan ormar s lijekovima. Tako je zasigurno bilo i u Koprivnici.”²⁶ Franjevci su se uvelike bavili prikupljanjem ljekovitog bilja i spravljanjem lijekova, ali nisu osnovali apoteku javnoga karaktera. To se najvjerojatnije dogodilo stoga što je ljekarnička služba djelovala uz sanitet u organizaciji Vojne krajine, čije je važno središte od 16. stoljeća bila i Koprivnica.²⁷

Od samostanskih ljekarna vrlo značajna i najdugovječnija je i apoteka **uršulinskog samostana u Varaždinu**. Uršulinke su došle u Varaždin 1703. i bile su smještene u drvenim kućama. I u tim uvje-

Slika 17. Diploma m. Josipe Kirchmayer, ljekarice u varaždinskom uršulinskom samostanu iz 1847. godine (Klaudija Đuran: Ljekarništvo uršulinskog samostana u Varaždinu, 2009.)

tima formirale su priručnu ljekarnu i pripravljale lijekove. Ta je djelatnost osobito postala važna nakon dolaska u samostan školovane ljekarice Benigne Katarine Wapfner 1707. godine. Godine 1714. počinje izgradnja današnjeg uršulinskog samostana, a 1775. dovršena je i velika školska zgrada s internatom. U njoj je ljekarna dobila oveću prostoriju i primjeren inventar. U nju je preseljena oprema koju je stvarala diplomirana farmaceutkinja Terezija Schröckenstein, koja je

²⁵ Velike epidemije kuge dogodile su se 1600., zatim od 1738. do 1745. itd. Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba i liječnici partizani na području Podravine, Podravski zbornik 6, Koprivnica 1980., 26-27; Paškal Cvekan, Koprivnica i franjevci, Koprivnica 1989., 55 i 99

²⁶ Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 26-27

²⁷ U Koprivnici vojne vlasti osnivaju ubožnicu već krajem 17. stoljeća, a sredinom 18. vijeka postoji i tzv. generalska apoteka. Leander Brozović, Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978., 63-64

došla u samostan 1720. godine. Od 1792. uredno se vodi evidencija liječenih, vrsta bolesti i upotrebljenih lijekova.

Uršulinke-ljekarice same su pisale recepte za većinu lijekova, te je tako nastala mala biblioteka knjiga recepata i uputa, koja ima izuzetnu vrijednost za povijest hrvatske medicine i ljekarništva. Kroz uršulinsku ljekarnu, koja djeluje praktički sve do danas, prošlo je na desetke vrsnih školovanih ljekarica, koje su svoje znanje prenosile i na brojne učenice koje su se školovale u uršulinskoj školi. Iz 18. i početka 19. stoljeća spominjemo najvažnije ljekarice iz samostana: Katarina Bruner, Terezija Walt, Uršula Schwegler, Rozalija barunica Wintershofer, Konstancija Gratl, Terezija Tonetschüber, Terezija Petz, Ivana Stifter, Terezija Kuster, Katarina Vračan, Agneza Kapp itd. Uršulinska apoteka u Varaždinu imala je golem utjecaj na razvoj ljekarništva u ovom dijelu Hrvatske, ali i šire na prostor Slovenije i Mađarske.

1.3. Stare ljekarne u većim mjestima sjeverozapadne Hrvatske

Usporedo i u sprezi s ljekarništvom u samostanima i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj razvijalo se privatno, građansko apotekarstvo. Tu je bilo počesto i stručnog lutanja i zastranjivanja, nadrilječništva i nadriljekarništva, ali se već krajem srednjega vijeka formira stalež sve stručnijih ljekarnika. Oni su oduvijek bili vrsni kemičari i botaničari te su dali i velik doprinos znanstvenim otkrićima s toga područja. Osnivanje ljekarni i sve masovnije proizvodnju ljekovitih pripravaka uvelike su podržavale i vojne vlasti Varaždinskog generalata jer je ovaj dio Hrvatske od polovice 16. pa do kraja 17. stoljeća bio na samoj granici s moćnim Osmanskim Carstvom. Ipak, "osnutak koje ljekarne bio je uvijek skup i riskantan posao, jer su od vajkada zakoni tražili od koncesionara ne samo osobitu savjesnost, točnost, širokogrudnost i veliko znanje, nego i neki specifični idealizam, milosrđe i gospodsko vladanje – koje se nije dalo spojiti s brigama materijalne naravi".²⁸

U **Varaždinu** djeluju najstarije građanske javne ljekarne. One su ubrzo postale prave male manufakture u pripravljanju lijekova te su opskrbljivale i vojsku i druge apoteke te imale golem utjecaj na razvoj ljekarništva i farmaceutike u kontinentalnoj Hrvatskoj. Prva varaždinska ljekarna osnovana je već 1603. godine. "Ljekarna K zlatnom anđelu, koja taj naziv nosi od prvoga časa svojega osnutka, nastala je iz ratne nužde. Osnovali su je štajerski staleži za vrijeme turskih ratova, u doba kada je car Rudolf II. imenovao nadvojvodu Karla zapovjednikom slavonske i hrvatske krajine. Bujica se turska valjala sve više prema zapadu i užasna je strava zavlada kršćanskim svijetom. Trebalo je pobrinuti se ne samo za topove i municiju, nego i za lijekove i ranarnički materijal."²⁹

Da bi se to osiguralo isprva su štajerski staleži osnovali dvije velike ljekarne u Celju i Ptuju, dakle što bliže Varaždinskom krajiškom generalatu. Ptujaska apoteka spominje se 1587., ali njezin upravitelj i sposobni farmaceut Sebastijan Grübner prelazi u Varaždin i tu 1603. otvara prvu civilno-vojnu ljekarnicu.³⁰ Grübner vodi apo-

Slika 18. Ostaci zidnih slikarija na stropu veže u Ljekarni »K zlatnom anđelu« u Dućanskoj ulici u Varaždinu

²⁸ Artur Krajanski, Iz prošlosti ljekarne K zlatnom anđelu, Varaždinske novosti, 1/19, Varaždin 19. 4. 1930., 5

²⁹ Hrvoje Petrić, Pogranična društva..., o.c., 81-82; Artur Krajanski, Iz prošlosti..., o.c., 5

³⁰ Mirko Androić, Prvi apotekari, Varaždinske vijesti, Varaždin 18. 2. 1970.

Slika 19. Pripor za spravljanje lijekova iz varaždinske apoteke »K zlatnom anđelu« - na velikom mužaru piše: Fran(c) Sigl LAA, POTE: IN WARESTIN 1740 (Gradski muzej Varaždin)

Slika 20. Pohrana raznih lijekova u male bočice u uvezanoj »knjizi« Gradski muzej Varaždin

teku do 1611., a 1617. spominje se u Varaždinu ljekarna još jednog ptujskog farmaceuta – Ivana Krstitelja Donina. Nešto kasnije tu apoteku kupuje ljekarnik Andrija Jelly, koji je 1631. umro od kuge, pomažući oboljelima. Uz ova dva ljekarnika, koji su bili izravno povezani s vojskom, u 17. stoljeću se u Varaždinu javlja još jedan, posve građanski apotekar. Bio je to Karlo Sardena koji je potkraj 17. stoljeća postao i vlasnik stare varaždinske apoteke K zlatnom anđelu u Dućanskoj ulici. U 18. stoljeću kao ljekarnici spominju se i Franjo Antun Walth, Henrik Walth, Antun Siegel, Ignac Illing te Josip Hartl. U vrijeme ljekarnika Hartla djelovale su dvije dobro uhodane apoteke: u Dućanskoj ulici (Gundulićevoj), K zlatnom anđelu, te kod gradske vijećnice, koja se zvala K Crncu. Godine 1779. posebna "komišija", u kojoj su bili kraljevski fizik (liječnik) Mihajlo Hinterholzer i fizik Varaždinske županije Ivan Lalangue, pregledala je ljekarnu Josipa Hartla i ustanovila da "apoteka imade količinski zastupljene sve potrebne lijekove, da je kvaliteta lijekova na visini te da je apoteka čista i uredna".³¹ U 19. i početkom 20. stoljeća u Varaždinu kontinuirano djeluje nekoliko ljekarni, od kojih su najpoznatije bile K zlatnom anđelu i K Crncu,

Slika 21. Posude s lijekovima u priručnom ormariću (Gradski muzej Varaždin)

³¹ Državni arhiv Varaždin, fond podravskog zdravstva, 1779./1780.; Mirko Androić, Prvi apotekari..., o.c., 18. 2. 1970.

Slika 22. Batovi razne veličine za usitnjavanje ljekovitog bilja i drugih sastojaka u tarioniku (Gradski muzej Varaždin)

najpoznatiji ljekarnik toga doba bio je doktor medicine i farmacije Artur Krajanski,³² a početkom 19. stoljeća uspješan ljekarnik bio je i Johann Halter (koji je 1821. izvršio prvu stručnu analizu ljekovite termalne vode u Varaždinskim Toplicama).³³

Ljekarništvo u **Varaždinskim Toplicama** išlo je ruku pod ruku s razvojem kupališnog lječilišta. U vrlo primitivnim uvjetima toplička se voda koristila za liječenje i u srednjem vijeku, a vijest o prvoj poznatoj drvenoj kupališnoj zgradi datira u 1420. godinu. Određena prekretnica dogodila se 1695. kada je kaptolski kaštel (utvrda uz crkvu) preuređen u barokni dvorac, koji od tada služi i za (hotelski) smještaj korisnika kupališnog lječilišta. Od 1772. u Varaždinu djeluje fizik (liječnik), humanist i prosvjetitelj Ivan Krstitelj Lalang (Jean Baptiste Lalangue, 1743. - 1799.),³⁴ jedan od najvažnijih hrvatskih medicinara svoga doba i prvi pisac stručne medicinske literature. Njegovo zanimanje i djelatnost protegli su se i na Varaždinske Toplice. Lalangue je o balneološkim značajkama topličkog termalnog vrela zapisao sljedeće:

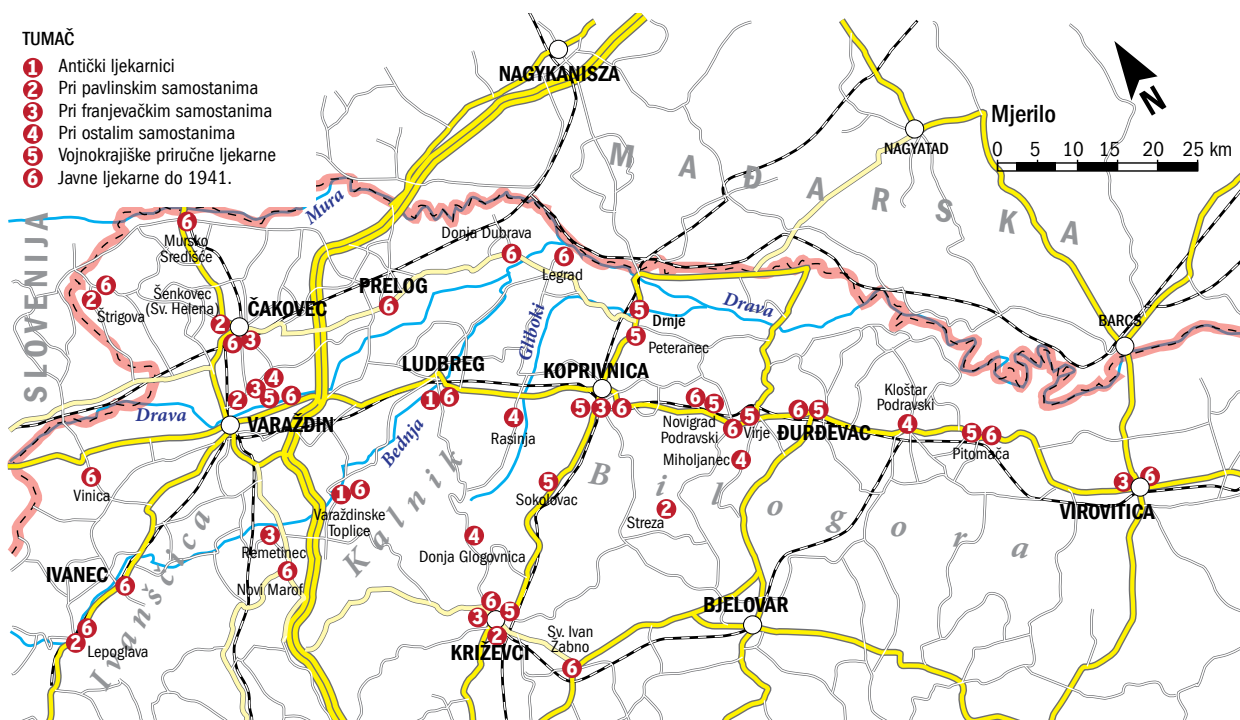
“Ove toplice su kruto hasnovite vu faihtnomu i dugo trpećem srabu, kajti njega van tiraju, vračiju i sušiju, vu skerčeni, tvrdoči i vu vsih kotrigov, tak oslabenih kak drugih, pače i vu vulogih. Ar kadi imaju prebijati, prebijaju čez vse žile vsega tela; kadi stranke vmekšavati se moreju, vmekšavaju, vmekšavajuč objačaju, ar osebnju jakost objačajući imaju zaradi vnožine železa, s kojim jesu nadelene. Ovak po puščanju žile nezreloga poroda preprečuje pri ženah gingavešeh. Ar vu boli vutrobe hasnovite jesu ove Toplice, kakti je curenje bele kervotočine, preveč velika iznenađenja iz vutrobe, kakti takaj vu silnih vutrobe neprilikah. Zverhu toga krepstne jesu vu neplodnosti obojega spola. Zadnič, blato topličko koje vu istom zvirali-

Slika 23. Početkom 19. stoljeća uspješan varaždinski ljekarnik bio je i Johann Halter

³² Artur Krajanski, Iz prošlosti..., o.c., 5. U Muzeju grada Varaždina čuva se dobar dio opreme iz apoteke K zlatnom anđelu. Na ovcem mjedenom mužaru piše: Fran(c) Sigl LAA, APOTE: IN WARESTIN 1740.

³³ Stjepan Hajduk, Ante Luetić, Povijest naselja..., o.c., 62-63

³⁴ Stjepan Hajduk, Ljekarništvo Varaždinskih Toplica, katalog Obljetnice Ljekarništva u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice 2000., 8-10. Kako je sam napisao Ivan Lalangue: »Zdušno je radio za hasen mužev i siromakov Horvackog Orsaga.«

Slika 24. Prostorni raspored ljekarni u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od antike do Drugog svjetskog rata

štu ali v potoku najti se more, ako se na kotrige i ostale stranke oslablene postavi, velike kreposti je, kajti kruto jako objačuje.”³⁵

Prvo zidano kupalište sagrađeno je 1779., a imenom nosi antičku lječilišnu tradiciju: Konstantinova kupelj. Prava prekretnica bila je gradnja Pučke kupelji 1819. godine. Tako su stvoreni osnovni uvjeti za ustrojavanje modernog kupališnog lječilišta koje je na profesionalnoj osnovi počelo djelovati od 1820. godine. Uz ljekovitu vodu i blato, najvažniji način liječenja bilo je barbirenje, odnosno puštanje krvi bolesnika. Takav način liječenja korišten je i ranije, a 1820. je u kupališnom lječilištu konstatirano 16 barbira i jedan školovan liječnik.³⁶ Uz ustrojavanje lječilišta veže se i početak stručnog ljekarništva (dotad su djelovali razni travari i nadriljekarnici).

S početkom rada modernog topličkog lječilišta 1820. ustrojena je i priručna ljekarna. Ona se nalazila u zgradi Konstantinove kupelji u sklopu officine kupališnog nadzornika: “Na jednoj strani te kupališne zgrade nalazi se mala pričuvna ljekarna (eine kleine Hand Apotheke), koju opskrbljuje kupališni liječnik i nadzornik, gospodin Bail iz Varaždina.”³⁷ Porastom broja posjetitelja i pacijenata rasla je i potražnja za lijekovima, koji su očito dolazili iz varaž-

³⁵ Stjepan Hajduk, Ante Luetić, Povijest naselja..., o.c., 64-65

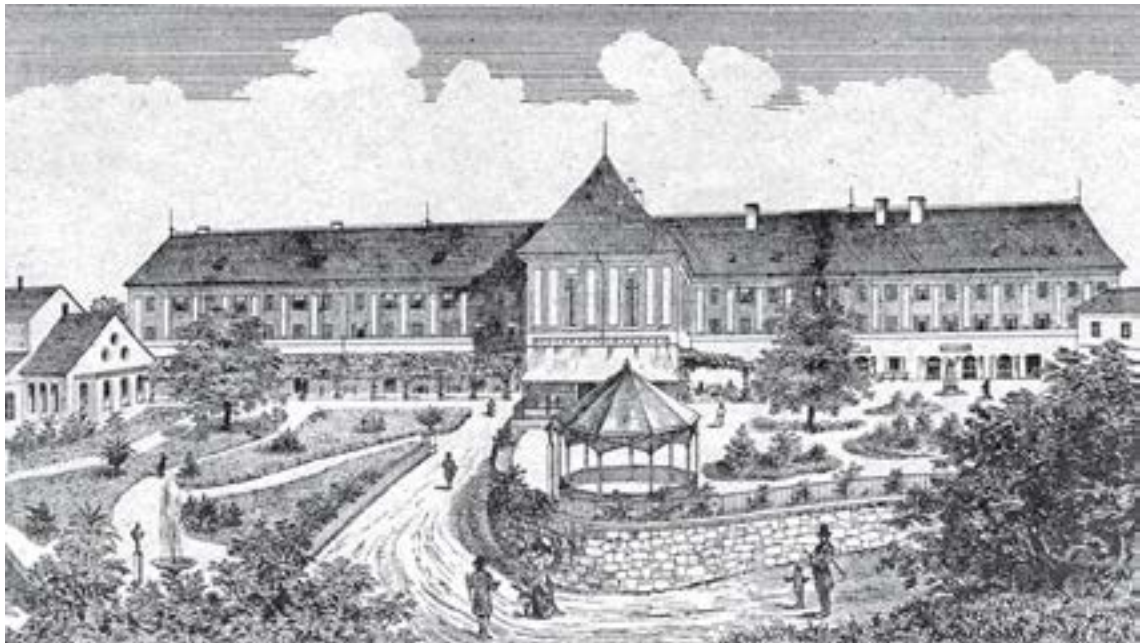
³⁶ Barbiri su puštali krv stavljanjem govedih rogova na tijelo pacijenta: 1. Automatskom spravicom s oštrim nožićem zasijeca se koža pacijenta, 2. Na to mjesto stavlja se govedi rog, 3. Ustima se isisava zrak kroz rupicu na vršku roga, 4. Rupica se začepi kožicom, 5. Zbog negativnog tlaka, rog se razmjerno brzo napuni krvlju (tako se izvadi od 350 do 600 ccm krvi). Austrijski rudarski liječnik Baltazar Hacquet, znameniti putopisac, piše o krvavim kupeljima (Blutbad) u Varaždinskim Toplicama 1784. godine: »U zajedničkom bazenu nalazilo se mnoštvo ljudi, čija su gola tjelesa bila puna krvavih rogova, koji ovdje umjesto čašica služe za puštanje krvi, iz kojih se krv ispražnjavala u zajedničku kupku, tako da je kupka izgledala kao prava krvava kupelj.« Stjepan Hajduk, Ante Luetić, Povijest naselja..., o.c., 65-66

³⁷ Obljetnice ljekarništva u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice 2000., 11-12

Slika 25. Dio pribora za barbiranje iz Varaždinskih Toplica (Muzej Varaždinske Toplice)

Slika 26. Staklenka s lijekovima iz ljekarne Čabrian u Varaždinskim Toplicama (Muzej Varaždinske Toplice)

Slika 27. U Konstantinovojoj kupelji u Varaždinskim Toplicama nalazila se i prva ljekarna 1820. godine

dinskih ljekarni. Namjesničko vijeće u Zagrebu pozvalo je 1859. zagrebački Kaptol da osnuje stalnu apoteku u Varaždinskim Toplicama. Tako je 1860. ljekarnik Maksimilijan pl. Horvat otvorio prvu topličku profesionalnu apoteku K svetom Stjepanu Kralju. Inventar je Horvat otkupio od Kaptola (navodi se i ormar sa 40 ladica).³⁸ Ljekarnika Horvata naslijedio je Adolf Ladenshausen von Ladenshausen (1869. - 1879.), a potom je ljekarnu vodio vrstan farmaceut Stjepan Molnar (1879. - 1901.).

³⁸ Ante Luetić, Razvoj balneološko-medicinske djelatnosti u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice 1981., 63-64

Slika 28.
Namještaj iz ljekarne
Kovačić u Čakovcu
(Muzej Međimurja)

Slika 29. Zbirka naljepnica iz čakovečke ljekarne
(Muzej Međimurja)

Slika 30. Stakleni pribor za spravljanje lijekova iz Čakovca
(Muzej Međimurje)

Molnar se odselio iz kaptolskih prostorija kada je 1891. kupio kuću na sjevernoj strani topličkog trga – tu je ljekarna djelovala do 1957. godine. Ljekarnik Josip Čabrian kupio je apoteku 1901., a 1924. preuzima je njegov sin Josip Čabrian ml., koji ju je vodio do 1958. godine.³⁹

U **Čakovcu** su pripravljanje lijekova gajili osobito u pavlinskom samostanu u Svetoj Heleni (Šenkovec)⁴⁰ i u čakovečkom franjevačkom samostanu, a profesionalno građansko ljekarništvo počinje krajem 18. stoljeća. Računa se da je prva javna ljekarna u Čakovcu osnovana 1777. godine, a zvala se K Zrinskomu. Početkom 20. stoljeća tu ljekarnu vodi farmaceut Bogdan Kovačić te njegovi

³⁹ Ljekarnik Josip Čabrian ml. najviše je pridonio razvoju ljekarništva u Varaždinskim Toplicama. Bio je renesansno obrazovan čovjek, prava putujuća enciklopedija. Osnovao je i muzej u Varaždinskim Toplicama, a objavio je i veći broj radova iz povijesti mjesta, medicine i farmacije. Stjepan Hajduk, Obljetnice ljekarništva u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice 2000., 12-14

⁴⁰ Pavlinski samostan u Svetoj Heleni (Šenkovec pokraj Čakovca) osnovan je 1376. te se računa da je od tada imao i malu samostansku priručnu ljekarnu. U samostanu je djelovao i pater curatoris, koji je brinuo o zdravlju redovnika, a spominje se i u popisu iz 1786., kada je Josip II. naredio ukidanje reda pavlina. Vladimir Kalšan, Međimurska povijest, Čakovec 2006., 258-259

Slika 29. Ljekarna u Novigradu Podravskom 1930-tih godina

Slika 30. Apoteka Antauer u Donjoj Dubravi 1930-tih godina

Slika 31. Ljekarna u Đurđevcu 1922. godine

Slika 32. Ljekarna u Pitomači 1936. godine

Slika 33. Ljekarna u Prelogu 1920-tih godina

nasljednici. Od sredine 19. stoljeća u Čakovcu radi i apoteka Janosa Göncza.⁴¹ U **Štrigovi** je Ljekarna osnovana krajem 19. stoljeća, zvala se Sveti Jeronije, a do Prvoga svjetskoga rata držao ju je ljekarnik Sandor Schweizer. Između dva svjetska rata u Štrigovi je Ljekarnu držao Tomislav Kovač, a zvala se K svetomu Jeronimu. U **Prelogu**, najvažnijem međimurskom trgovištu, prva je Ljekarna otvorena krajem 19. stoljeća, a do 1918. držala ju je Ljekarnička familija Šipuš-Verly te nakon toga Ignac Leit-

⁴¹ Magister farmacije Teodor Košak otvorio je 1928. Ljekarnu K srcu Isusovu. Između dva svjetska rata u Čakovcu je najdulje djelovao Ljekarnik Eugen Petko, te magister Mina Nöthig. Vladimir Kalšan, Međimurska povijest..., o.c., 258-259

ner.⁴² I **Donja Dubrava** dobila je apoteku već sredinom 19. stoljeća zahvaljujući gospodarskom djelovanju obitelji Hirschler. Do 1911. donjodubravsku ljekarnu držala je obitelj Szegeszvary, a tada je kupuje ljekarnik Stjepan Antauer, koji je ondje radio sve do 1954. godine.⁴³ Slobodno kraljevsko trgovište **Legrad** dobiva javnu ljekarnu sredinom 19. stoljeća, a legradski povjesničar Haller 1893. navodi da “apoteka u mjestu postoji već dulje vrijeme”. Najpoznatiji legradski ljekarnik prije Drugoga svjetskog rata i nakon njega zvao se magister Ljubomir Rikatti.⁴⁴

Staro županijsko središte **Križevci**, osim priručnih ljekarni u pavlinskom i franjevačkom samostanu, rano dobiva i javnu građansku ljekarnu. Ljekarna K svetomu Trojstvu osnovana je 1770. godine. Potkraj 19. stoljeća vlasnik križevačke ljekarne je trgovac Hinko Šperhoff, od kojega ju je 1900. kupio ljekarnik Šandor Margulit. Nakon njegove smrti 1931. godine ljekarnu vodi sin Milan Margulit. Druga križevačka ljekarna, K crvenom križu (kasnije K svetomu Križu), osnovana je 1893. godine. Do 1910. vodio ju je ljekarnik Konrad Ceraj-Cerić, potom magistar Brušić, a od 1914. Leon Scheyer. Treća ljekarna, koju je 1942. osnovao magistar farmacije Zvonimir Ciganović, bila je kratkoga vijeka. Kroz križevačke ljekarne je od kraja 19. stoljeća prošao velik broj vježbenika i farmaceuta koji su postali važan kadar za razvoj ljekarništva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Među njima su bili Matija Bjelobrk, Dragutin Kett, Marinka Malbaša, Božena Novak, Branko Martechini, Alfred Wannek, Petar Marović, Milan Cigula, Danica Sterk, Avram Albahari, Oton Heisler, Ljubomir Rikatti i drugi.⁴⁵

Počeci ljekarništva u **istočnoj Podravini** vezani su uz vojnokrajšku organizaciju. Do reorganizacije Vojne krajine sredinom 18. stoljeća priručne ljekarne djeluju pri vojnom sanitetu generalata u Varaždinu i Koprivnici te pri zapovjedništvu kapetanije u Križevcima. Nakon marijaterzijanske reorganizacije Vojne krajine i gradnje Bjelovara sanitet s ljekarnom za Đurđevačku i Križevačku pukovniju nalazi se u tom gradu. Koprivnica je tada izuzeta iz Vojne krajine, a istočno od Koprivničkih Brega u Podravini je osnovano šest kumpanija u sastavu Đurđevačke pukovnije. Prema pravilima organizacije i funkcioniranja tadašnje Vojne krajine, u sjedištima kumpanija bila je obvezatna trivijalna njemačka škola, ali i priručna ljekarnica (Feldapotheka). Stoga se pretpostavlja da su takve “poljske” apoteke djelovale i u sjedištima podravske vojnokrajške kumpanije, dakle u **Pitomači, Đurđevcu, Virju, Novigradu Podravskom, Peterancu (Drnju) i Sokolovcu**. Kako su one izgledale i kakve su lijekove posjedovale, valja još istražiti. Lijekove su nabavljale od varaždinskih ljekarni, odnosno od vojnoga saniteta u Bjelovaru. Nakon razvojačenja Vojne krajine 1871. godine ukinute su i vojnokrajške priručne ljekarne. Ipak, do Prvoga svjetskog rata osnovane su javne građanske apoteke u **Pitomači** (krajem 19. stoljeća ljekarnik je Šandor Jugović, pa od 1919. do 1941. Eustahije Jurkas), **Đurđevcu** (držale su je obitelji Tomić i Štefanić), **Virju** (držala ju je obitelj Janson) i **Novigradu Podravskom** (između dva svjetska rata držao ju je Nikola Vranar, a zvala se ljekarna Srcu Isusovu).⁴⁶

U **Ludbregu**, trgovištu u kojem je 1971. osnovana i farmaceutska tvrtka Belupo, zdravstvena zaštita i ljekarništvo imaju dugu tradiciju. Tome je svakako pridonijela donatorska i prosvjetiteljska djelatnost ludbreškog vlastelinstva, odnosno plemićke obitelji Bathyany-Strattman. Već od 1411. godine, kada se dogodila čudotvorna pojava presvete krvi Isusove, Ludbreg je i važno proštenišno mjesto koje je svake godine posjećivao velik broj vjernika.⁴⁷ Ludbreg je stoga možda više nego druga naselja bio izložen brojnim epidemijama i bolestima, kao što su kuga, malarija, tifus, dizenterija, tuberkuloza, kolera, gušavost, trahom, sifilis itd. U potrazi za liječenjem narod je koristio usluge i lijekove brojnih travara, iscjelitelja, nadriljekarnika i nadriliječnika.

⁴² Dragutin Feletar, ur., Prelog – izabrane teme, Prelog 1996.; Vladimir Kalšan, Međimurska povijest..., o.c., 259

⁴³ Dragutin Feletar, Hrvoje Petrić i dr., Općina i župa Donja Dubrava, Donja Dubrava 2007., 229-230

⁴⁴ Dragutin Feletar, Legrad, Čakovec 1971., 127-127; Jenő Haller, Legrad története, Eszék 1912.

⁴⁵ Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 27-28; Hrvoje Petrić, Pogranična društva i okoliš..., o.c., 81-82; Franjo Husinec, Iz povijesti križevačkoga zdravstva, Spomenica o 50-oj obljetnici Hrvatskog liječničkog zbora – Podružnica Križevci, Križevci 2003., 160-162

⁴⁶ Dragutin Feletar, Podravina, Koprivnica 1988.

⁴⁷ Milivoj Vodopija, Ludbreška Sveta nedjelja, Ludbreg-monografija, Ludbreg 1983., 141-148

Od početka 19. stoljeća Ludbreg, iako broji manje od tisuću stanovnika, dobiva prvoga liječnika – 1813. spominje se kuća kirurga (ranarnika). Nešto kasnije kao općinski kirurg spominje se Joseph Harde, a 1840. godine Franjo Kirstl. Od 1867. u Ludbregu djeluje znameniti ranarnik Emmanuel Kollay, a od 1882. kotarski fizik je dr. med. Ivan Magdić. Godine 1889. u Ludbregu nalazimo Imbru pl. Nemčića, “vračitela od besnoče”.⁴⁸ Polovicom 19. stoljeća osniva se i ludbreška javna građanska ljekarna. Od osnivanja 1868. pa do nacionalizacije 1946. tu je ljekarnu držala obitelj Kohn. Magistri farmacije Josip Kohn i Levin Kohn spadaju među najpoznatije hrvatske ljekarnike jer su bili autori recepata uspješnih lijekova, širili su zdravstvenu kulturu, bili su kulturni djelatnici i prosvjetitelji, a obnašali su i funkcije među ljekarnicima na županijskoj i hrvatskoj razini. Magistri Kohn odgojili su veći broj farmaceuta jer je u ludbreškoj apoteci uvijek radilo po nekoliko vježbenika i magistara. Zapravo, Kohnova ljekarna bila je mala manufaktura za proizvodnju lijekova jer se vrlo malo lijekova nabavljalo iz Varaždina ili iz Štajerske i Mađarske. Kroničarka ludbreške povijesti, učiteljica Marija Winter, piše: “Polazeći od početka 20. stoljeća, u ludbreškoj ljekarni nalazili su se i mr. Pastorčić, Pitarević, Kovačić st., Hoffer, Batistić itd., a nakon smrti Josipa Kohna i domaći sin mr. Radvan Damaška, koji se naknadno odlikovao kao znanstveni radnik, pa Selma Einhorn-Derenčin, Mira Pongračić, Levin Kohn ml., zatim vrlo sposoban Oskar Koharević, te Kamila Lukačević, mr. Andrija Jovan, drugi Levinov sin Nikola Kohn, dr. Krešimir Kovačić i Mileva Korin.”⁴⁹

Slika 34. Josip Kohn, ljekarnik u Ludbregu, početkom 20. stoljeća

1.4. Razvoj ljekarništva u Koprivnici

Razvoj ljekarništva u **Koprivnici** vezan je djelomice uz franjevački samostan, ali prije svega uz funkcioniranje vojne vlasti te uz pojavu i razvijanje zdravstvene zaštite, osobito bolnice. S obzirom na vojno i gospodarsko te upravno i prosvjetno značenje Koprivnice, prvi oblici **zdravstvene zaštite** javljaju se vrlo rano, već u 17. stoljeću. Iscjelitelji, nadriliječnici, travari i barberi kirurzi javljaju se i ranije, već u stoljećima kasnoga srednjeg vijeka.

U nekim dokumentima spominje se riječ “hospital”⁵⁰ u Koprivnici već u 14. stoljeću, ali je vrlo upitno je li takva nemoćnica doista i postojala ili je to bila tek želja (namjera) zakonodavca. Tako se u jednoj listini iz 1345. spominje biskup Grgur koji je u Koprivnici uz crkvu Sv. Ane utemeljio i hospital.⁵¹ U znamenitoj povelji Ludovika I., kojom je 1356. proglašen slobodni i kraljevski grad Koprivnica, govori se i o reguliranju odnosa između bolesnika i liječnika,⁵² a 1501. u popisu župa

⁴⁸ Nikolina Korin-Kon, Marija Winter, Razvitak zdravstva na području bivšeg kotara Ludbreg, Ludbreg-monografija, Ludbreg 1983., 415-424

⁴⁹ Marija Winter, Iz povijesti Ludbrega i okolice, I.-II., knjiga 2, Koprivnica-Ludbreg 2000., 178-179

⁵⁰ Riječ hospital razvila se od latinske riječi hospitium, što znači gostinjac – prihvatilište za goste, namjernike i nemoćne. Hospital je zapravo nemoćnica ili ubožnica, odnosno kasnije bolnica. U to doba teško da je hospital u Koprivnici mogao stvarno djelovati, već se više u dokumentima naglašava potreba njegova postojanja, odnosno djelovao je povremeno i karitativno.

⁵¹ Krešimir Švarc, 140 godina bolnice u Koprivnici – od osnutka do 1991., 140 godina bolnice u Koprivnici, Koprivnica 2009., 9-10

⁵² Emilije Laszowski, Podaci o Koprivnici, Vjesnik kraljevskog hrvatsko-dalmatinsko-slavonskog arkiva, 11,

Slika 35.
Koprivnička javna bolnica
izgrađena je od 1873. do
1875. godine

Zagrebačke biskupije spominje se u Koprivnici i rektor koprivničkog hospitala.⁵³ Konačno, 1556. u jednoj listini kralj naređuje prefektu u Koprivnici da odustane od posvajanja zemlje i dohotka koprivničkog hospitala.⁵⁴ Ako je hospital stvarno djelovao, za što nema izravne potvrde u povijesnim dokumentima, onda je uz njega morala postojati i određena proizvodnja lijekova i ljekovitih pripravaka.

O postojanju barbera (narodnog kirurga, ranarnika) u Koprivnici doznajemo i iz jednog zapisnika Gradskog magistrata (poglavarstva) Koprivnice iz 1645. godine.⁵⁵ Unutar vojnokrajiske koprivničke utvrde, između 1657. i 1660. godine, spominje se postojanje vojnoga spremišta hrane i opreme, koje je bilo građeno od pletera ocupanog ilovačom i pokriveno slamnatim krovom. Ta vojna domus annonaria kasnije je pretvorena u hospital, odnosno u xenodochium ili ubožnicu.⁵⁶ U sklopu vojnoga zapovjedništva u Koprivnici spominje se 1659. i djelovanje "kirurga Wolfganga".⁵⁷ U privilegiju Slobodnog kraljevskog grada Koprivnice, pisanom na hrvatskoj kajkavštini, 1669. spominje se djelovanje kirurga i barbera, a to se ponavlja i u listinama iz 1677. i 1681. godine. I slavni osloboditelj Slavonije od Osmanlija, fra Luka Ibrišimović, liječio se u Koprivnici 1679. godine, što je potvrda o postojanju kirurga i hospitala.⁵⁸ S početka 18. stoljeća već znamo i za imena koprivničkih kirurga (ranarnika) – to je 1704. Ivan Gogoj, a 1706. Franjo Knezović. Te godine u Koprivnici je zabilježeno i postojanje prvih primalja (babica).⁵⁹

Vojno spremište (domus annonaria) nalazilo se tik uz župni dvor Sv. Nikole. Već krajem 17. stoljeća bila je to stamena zidana jednokatnica s dva ulaza kamenih portala i visokoga krovišta, što je

Zagreb 1900.-. 174-176; Dragutin Feletar, Podravina, Koprivnica 1988., 62-63. U povelji se navodi da ako bi tko ranio drugoga »neka namiri liječnika, barbira, ranarnika) i ozlijeđenom neka plati dvadeset pensa...«

⁵³ Krešimir Švarc, Od nekadašnjeg hospitala do današnje bolnice, Koprivnički liječnički zbornik, Koprivnica 1973., 12-14

⁵⁴ Krešimir Švarc, 140 godina bolnice..., o.c., 9-10

⁵⁵ U zapisniku (28. 6. 1645.) se govori o sporu građana Stanka Sedlareka i Šimuna Ferenčaka, koji su se potukli, a Sedlarek je osuđen da podmiri kirurga: »takai sze da barbera zaplatiti ima«. Zapisnici poglavarstva grada Koprivnice 1639.-1700., Koprivnica 2006., 48-49

⁵⁶ Hrvoje Petrić, Pogranična društva..., o.c., 79-80

⁵⁷ To je najraniji dosad nađen podatak (1669.) o konkretnom djelovanju liječnika u Koprivnici. Hrvoje Petrić, Pogranična društva..., o.c., 80-81

⁵⁸ Zapisnici Poglavarstva grada Koprivnice..., o.c., 8.2.1677., 1. 9. 1677., 11. 6. 1687. i 13. 11. 1687.; Josip Barbarić, Milan Holzleitner, Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima, Jastrebarsko 2000., 94-95; Hrvoje Petrić, Pogranična društva..., o.c., 80-81

⁵⁹ Biserka Belicza, Medicina i zdravstvo..., o.c., 386-389; Hrvoje Petrić, Pogranična društva..., o.c., 80-82

Slika 36.
Prva javna koprivnička
ljekarna »K zlatnom orlu«
(snimljeno početkom 20.
stoljeća)

bilo tipično za baroknu gradnju. Nakon odlaska generalata Vojne krajine iz Koprivnice u novosagrađeni Bjelovar 1765. godine, vojska je napustila to zdanje, a tu se tada u cijelosti smjestila ubožnica (xenodohium - ksenodohij). Bio je to početak koprivničke bolnice, a u ksenodohiju djeluju i prvi gradski liječnici ili fizici.⁶⁰ Tako se 1767. spominje kirurg, ranarnik i vračitelj Fiechtinger, 1777. Blaž Schneider, 1786. Antun Nestner, 1790. Nikola pl. Rataich (magister chirurgiae et obstetricinae), 1796. David Antunić i dr.⁶¹

Ksenodohij (hospital) ponajprije je služio za smještaj siromašnih, bolesnih i ostarjelih građana, ali u zdanju je na katu uređena i mala dvorana za javne priredbe i susrete.⁶² On je osobito dobio na važnosti 1821. godine kada je za njegova voditelja imenovan ljekarnik i vračitelj magister Ljudevit Šiketanc (Ludovik Schicketanz), koji je na toj dužnosti ostao četrdesetak godina, te dotad čisto karitativnu ustanovu pretvorio u mali hospital. Kasnije su se radom u hospitalu isticali gradski fizik Pavao Bastasich, Andrija Ivanović i drugi liječnici. Time su se 60-ih godina 19. stoljeća u Koprivnici stvorili uvjeti za osnivanje i početak rada profesionalne gradske bolnice.⁶³

U Koprivnici je 1868. otvoreno veliko radilište – počela se graditi željeznička pruga Gyuekenyes-Zagreb (otvorena je 1870.). Sagrađene su drvene barake, a u grad je došao velik broj radnika pa je i opasnost pojava epidemije bila veća. U jesen 1868. već se desetak radnika s gradilišta željeznice našlo na liječenju u ksenodohiju, a taj je broj bio u porastu.⁶⁴ Zato je Kraljevsko namjesničko vijeće iz Zagreba odlučilo ukazom od 28. veljače 1869. koprivnički hospital proglasiti javnom bolnicom. Prvi ravnatelj bio je ranarnik Jakob Winter, zatim od 1871. dr. Šime Švrljuga te od 1872. dr. Franjo Herman. Uskoro, 1873., prema nacrtima graditelja Adolfa Felbingera, počela je gradnja nove koprivničke bolnice, koja je dogotovljena dvije godine kasnije.⁶⁵ Najveći procvat bolnica je ostvarila od 1888. do 1891. u vrijeme znamenitog hrvatskog medicinaru dr. Nike Selaka te potom u vrijeme upravitelja

⁶⁰ Leander Brozović, Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978., 63-64

⁶¹ Krešimir Švarc, 140 godina bolnice..., o.c., 10-11

⁶² Šiketanc je 1847., u doba Ilirskoga preporoda, u Gajevim »Novinama hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim« naveden kao »upravitelj teatra«, odnosno Društva koprivničkih kazališnih dobrovoljaca. Priredbe su se davale izričito na hrvatskom jeziku. Dragutin Feletar, Glazbeni život Koprivnice, Koprivnica 1977., 16-19

⁶³ Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 26-27

⁶⁴ Dragutin Feletar, Historijsko-geografsko značenje pruga u podravsko-bilogorskoj regiji, Željeznička pruga Botovo-Koprivnica-Dugo Selo, Koprivnica 1987., 11-14

⁶⁵ Krešimir Švarc, 140 godina bolnice..., o.c., 13-14. Stara barokna zgrada hospitala (xenodohija) pokraj župnog dvora u Koprivnici srušena je 1893. godine

Franje Labaša (1891. - 1894.) i osobito dr. Mirka Kasumovića (1899. - 1940.).⁶⁶ Od početaka u koprivničkom hospitalu i javnoj bolnici djelovala je i bolnička ljekarna.

U tiskanom Izvješću Obće javne gradske bolnice slob. i kr. grada Koprivnice od godine 1869. do konca 1889., koje je uredio Niko Selak, navode se temeljiti podaci o pacijentima i bolestima, iz kojih možemo zaključiti i koji su se lijekovi najviše koristili. U tom razdoblju kroz bolnicu je prošlo 6160 pacijenata, od kojih je umro 491 bolesnik. Razlog smrti su bile sljedeće bolesti: Tuberculosis 131, Pneumonia 64, Typhus 40, Carcinom 24, Mortus adlatus 24, Emphysema pulm. 21, Marasmus 18, Vitium cordis 17, Hydrops 13, Morbus Brightii 12, Meningitis 7, Apoplexia cerebri 6, Dysenteria 4, Variola 3, Tetanus 2 itd.⁶⁷ U Izvješću gradskog načelnika Franje Poljaka o djelovanju zastupstva i poglavarstva slob. i kr. grada Koprivnice godine 1888., navodi se da “u gradu Koprivnici izvršavahu nuz grad. fizika i grad. ranara liečničku praksu: dr. Stjepan Traub, c. kr. pukovnijski liečnik u miru”.⁶⁸ Godine 1888. u Koprivnici je izvan bolnice umrlo 129 osoba, od kojih najviše od Tubercul. Pulmonum (23), zatim Eclampsie (17), Mortui nati (13), Debilitas inf. (9), Caterrhus intest (8), Marasmus senilis (7) itd. Tada je bio velik pomor dojenčadi – umrlo ih je 1888. čak 58 ili 45 posto od ukupnog broja umrlih!⁶⁹

Usporedo s razvojem svih oblika zdravstvene zaštite, u gradu Koprivnici razvijalo se i pripravljanje lijekova i njihov uvoz. **Ljekarnici ili apotekari** bili su ujedno i proizvodni obrtnici koji su svladali vještine i umijeće sastavljanja recepata, proizvodnje i prodaje lijekova i ljekovitih pripravaka, a tu su bile i razne masti, čajevi, sirupi, kapi, pomagala i slično. Ljekarnici su pribavljali i neke lijekove iz udaljenijih krajeva, ponajviše iz Štajerske, donje Austrije i Mađarske (pa i iz Tirola i Italije). Ipak, najveći dio lijekova pripravljali su u svojim radionicama, dok su uspješnije pripravke prodavali i izvan Podravine. Sve do kraja 19. stoljeća, kada se razvila odgovarajuća liječnička i bolnička služba, ljekarnici su obavljali i dobar dio poslova zdravstvene zaštite: savjetovali su bolesnike, odlazili u kućne posjete, obavljali liječenje, pomagali babicama pri porođajima, pa čak izvodili i neke operativne zahvate (uz barbire, odnosno briače).⁷⁰

Slika 37. Jedan od recepata lijekova iz zbirke koprivničkog ljekarnika Edurarda Suchomela iz 1897. godine (arhiva apoteke »K orlu« u Koprivnici)

⁶⁶ Dragutin Feletar, Podravina, Koprivnica 1988., 222-224; Leander Brozović, Građa za..., o.c., 114-115

⁶⁷ Niko Selak, Izvješće Obće javne gradske bolnice u Koprivnici od godine 1869. do 1889., Koprivnica 1889.; Krešimir Švarc, 140 godina bolnice..., o.c., 13-16

⁶⁸ Izvješće gradskog načelnika Franje Poljaka o djelovanju zastupnika i poglavarstva slob. i kr. grada Koprivnice godine 1888., 65-66 (arhiv Dragutina Feletara)

⁶⁹ Izvješće gradskog načelnika Franje Poljaka..., o.c., 66-68

⁷⁰ Marija Mesarić, Zbirka cehalija – akvizicije dr. L. Brozovića 1945.-1962. u Muzeju grada Koprivnice, Koprivni-

Slika 38.
Krešimir i Bea Derenčin
u apoteci »K orlu« u
Koprivnici pred Drugi
svjetski rat

Prve priručne ljekarne u Koprivnici javljaju se u franjevačkom samostanu, a potom u komandi Vojne krajine, odnosno u generalatu. Brozović smatra da je **vojna ljekarna** bila u krajiškoj zgradi na mjestu današnje ljekarne u Esterovoj ulici. I nakon odlaska generalata u Bjelovar 1765. godine tu su ljekarnu građani zvali “generalska apoteka”, pa i tijekom 19. stoljeća.⁷¹ Računa se da je zadnji ljekarnik vojne apoteke bio Franjo Laegler, koji je umro 1767. godine – “perilustris Franciscus Carolus Laegler insluti generalatus Varasdiensis Pharmacopeus”. Godine 1798. spominje se smrt koprivničkog suca i ljekarnika Ivana Hübnera (Iohannes Baptisti Hübner iudex kaproncensis et pharmacopeus). Od 1821. glavni ljekarnik je Ljudevit Šiketanc (Ludovik Schieketzanz), koji je uz vođenje apoteke bio i ravnatelj koprivničkog hospita (ksenodohija).⁷² Zdanje ljekarne bilo je vjerojatno drvene gradnje (s ocupanom ilovačom) i pokriveno slamom, a služilo je svrsi sve do potkraj 19. stoljeća.

Prva javna građanska ljekarna u Koprivnici osnovana je 60-ih godina 19. stoljeća, kada dolazi i do jačeg razvoja bolničke službe. Prema podacima Apotekarske komore Hrvatske, prva javna apoteka osnovana je u Koprivnici 1867. i zadržala je staro ime iz razdoblja generalske ljekarne, K crnom orlu. Na zasada ma koje je ostavio ljekarnik Ljudevit Šiketanc, tu je ljekarnu najvjerojatnije osnovao mr. ph. Maks Verli.⁷³ Već prije 1867. Verlija nalazimo kao člana odbora za zdravstvo gradskog magistrata, a postoje i podaci da je u vrijeme osnivanja ljekarne davao popust za dobavu lijekova gradskom hospitalu, a kasnije i Javnoj gradskoj bolnici u Koprivnici. Javna gradska bolnica trošila je sve veću količinu lijekova, pogotovo nakon gradnje moderne bolničke zgrade 1875. godine. Iz izvješća o radu Gradskog poglavarstva doznajemo da je za potrebe dobave lijekova za bolnicu grad imao 1876. godine rashod od 373 forinte, 1881. godine čak 1570 forinti, a 1886. godine 874 forinte. Ljekarni, koja je u međuvremenu promijenila naziv **K zlatnom orlu**, bio je to značajan prihod.⁷⁴

Kao vlasnik ljekarne K zlatnom orlu 1903. navodi se mr. ph. Eduard Suchomel, koji je držao apoteku sve do kraja Prvoga svjetskog rata. Tada je kupuje najpoznatiji koprivnički ljekarnik, mr. ph.

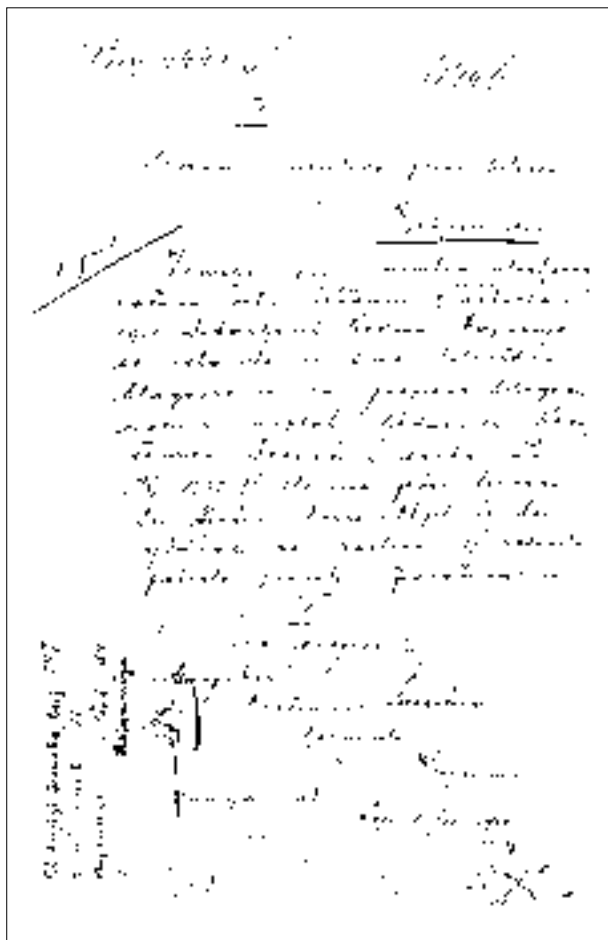
ca 2007., 18-19

⁷¹ Leander Brozović, Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978., 64

⁷² Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 26; Leander Brozović, Građa za..., o.c., 63-65

⁷³ Božica Lukačić, Povijest ljekarništva u Koprivnici, Belupo-glasilo, Koprivnica, studeni 1997.; Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 26-27

⁷⁴ Izvješće gradskog načelnika Franje Poljaka..., o.c., 82-83. Ukupni troškovi rada bolnice iznosili su 1876. godine 2343 forinti, 1881. godine 6586 forinti, a 1886. godine 4252 forinte.

Slika 39. Veliki kupac lijekova bila je koprivnička bolnica – račun ljekarne Derenčin iz 1914. godine (arhiva apoteke »K orlu« u Koprivnici)

Slika 40. Ljekarnik Dragan Plechati u apoteci »K orlu« u Koprivnici 1950-tih godina

Krešimir Derenčin (od 1919.). Derenčin je rođen u Križevcima 1875., a nakon studija farmacije radio je jedno vrijeme u Beču i češkom Glaslistru. Umro je u Koprivnici 1932. godine. U vrijeme njegova vođenja ljekarna je doživjela puni procvat. Postala je najveća radionica lijekova u Podravini, a Derenčin je odgojio velik broj vrsnih farmaceuta. U ljekarni K zlatnom orlu između dva svjetska rata kao ljekarnici ili vježbenici radili su Ljubo Rikatti, Ivica Šemper, Marija Marochino, Otokar Matković, Hilarion Ortinsky, Dragan Plechati, Josip Milhofer, Andrija Paškvan, Aleksandar Grlić, Ljubica Grlić, Hinko Rosenzweig, Rudolf Pettko, Ivka Novačić i drugi. Nakon smrti Krešimira Derenčina 1932. ljekarnu su preuzeli nasljednici Jelena Pettko-Derenčin, Beata Derenčin i Ivan Derenčin, koji su je vodili sve do nacionalizacije nakon Drugoga svjetskog rata.⁷⁵

Poznati međuratni koprivnički ljekarnik Josip Milhofer, koji je 1979. objavio poduži članak o tadašnjim ljekarnama i ljekarnicama, ovako opisuje Derenčinovu ljekarnu: "Oficina (prodavaonica lijekova) bila je svijetla i prijatna prostorija, a zapremala je površinu od oko 40 kvadrata. Na glavnom stolu pale bi svakom u oči četverokutne široke staklene posude: u jednoj Pasta Altheae, šećer sa sluzi iz sljezova korijena, pravljen dodatkom arapske gume i mirisom narančinog cvijeta; u drugoj posudi sitna zrnca bijele i crvene boje. Bio je to cvijet Cinae presvučen šećerom, tada popularno sredstvo protiv parazitičnih crva kod djece. Bili su izloženi i pužići od šećera i bjelanjka s dodatkom Santonina i Kalomela, koji su bili namijenjeni većoj djeci. Sljezova pasta zamjenjivala je današnju gumu za žvakanje. Na policama su stajale brojne staklene stojnice od jedne litre, pola i manje, sve providene natpisima s crnim slovima klasičnog rimskog tipa. Dakako, sve na latinskom jeziku. U brojnim ladicama bili su razni pripravljeni lijekovi, primjerice prašci protiv glavobolje, žgaravice, želučani prašak, razni čajevi i vegetabilne droge. Toxica je bila u posebnom ormariću uz recepture, a iznad toga veliki sat. Receptarius je imao u radnom stolu sve pri ruci što je bilo potrebno za izradu recepta: tarionike iz porculana, željezne spatule

⁷⁵ Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 26-27; Božica Lukačić, Povijest ljekarništva..., o.c., 7

le, spatule iz kosti, ručne vage sa zdjelicama iz rogovine, spravu za pravljenje pilula i punjenje kapsula iz hostije, kapaljke, čepove, krpe za čišćenje tezulja, teksture, vrpce itd., a na samom stolu dvije apotekarske tara vage, osjetljive i kod malog opterećenja (od 1 kg do 100 miligrama).⁷⁶ Iznad stalaka s ladicama stajala su poprsja klasika medicine i farmacije: Galen – začetnik mnogih pripravaka, Hipokrat – pionir znanstvene medicine i farmacije, Eskulap – zaštitnik zdravlja iz grčke mitologije, Higieja – zaštitnica čistoće, Dioskurides – znanstvenik s područja medicine i drugi. Na stolu su bile i razne knjige i publikacije s područja farmacije.

S obzirom na to da su tada i 90 posto lijekova izrađivali sami u apoteci, posebno su bile važne i pokrajnje prostorije koje su bile radionice i skladišta. Kod Derenčina te prostorije Josip Milhofer opisuje ovako: “Iz oficine vodila su vrata u materijalku i dalje u laboratorij, čiji su prozori gledali prema Frankopanskoj ulici. Namještaj je u ovim prostorijama bio jednostavniji. Laboratorij je imao ugrađeni kotao od bakra s kapom, iznutra pokositren, koji se ložio drvom, a služio je za destilaciju vode. Tu je bila smještena i decimalna vaga, zatim stalak na zidu s mjedenim kotlićem, porculanskim menzurama i tzv. tenkalima ili četverokutnim okvirima, u kutovima providenim čavlima na koje se razapinjala gaza za cijeđenje masti i sirupa. U laboratoriju su bili i veći tarionici iz porculana, veliki i do 10 litara, u kojima se pripremala kozmetičarska krema, zatim lijevci i jedan mužar iz mjedi (iz 18. stoljeća), s natpisom ljevaonice iz Graza. Mužar je služio za usitnjavanje biljnih droga. U materijalci bilo je nekoliko tinktura, koje su već 30-ih godina postale opsolentne, primjerice tinktura Guajaci, nekoć lijek protiv reumatizma i kao sredstvo za ‘čišćenje’ krvi, dotično za znojenje. Poređaj stojnica nije bio u svakoj ljekarni isti. Obično bi veće posude iste veličine bile u jednom skupu, a tako i porculanske stojnice za masti. Negdje bi poredak išao abecednim redom i počeo s Acetum aromaticum, te završavao s Tinctura Zingiberi ili Valerianae. Acetum aromaticum je bio predmet prve monografije na početnim stranicama Hrvatskog Ljekopisa. Kasnijih godina ostao je u Ljekopisu samo još Spiritus aromaticus, tj. aromatična žesta. Prigodom čišćenja podruma u Ljekarnici Derenčin, naišao sam na praznu bocu s naslovom Acetum Quatronum Latronum (Ocat četvorice lopova). Taj romantični naziv potječe s početka 18. stoljeća, iz vremena kada je u francuskom Toulouseu izbila kuga. Tada su uhvatili četvoricu kriminalaca, koji su pljačkali umrle i iznemogle. Obećano im je da neće biti kažnjeni ako odaju kojem magičnom sredstvu zahvaljuju da ih je kuga poštedjela. Priznali su da su pili močevinu paprene metvice, ružmarina, tucanih klinčića, žalfije, češnjaka i pelina s kamforom u octu. Vremenom je taj recept ušao u francuski Codex, u Ljekopis Brazila, u poljsku Farmakopeju, a u varijaciji i u Croaticu (hrvatski Ljekopis) – i to kao Acetum aromaticum.” Vrlo su tražene bile i pijavice jer se smatralo da je puštanje krvi ljekovito. I Derenčinova Ljekarna imala ih je uvijek na zalih, a čuvale su se u zemljanim posudama s vodom i prekrivene gazom.⁷⁷

Za sve apotekare, pa tako i za Derenčina, posebno važna bila je knjiga (vlastitih) receptata ili manual. Taj bi manual ljubomorno čuvali, a Derenčin ga je čuvao u željeznoj blagajni (Fischl u zaključanom stolu). Jedna od važnih Derenčinovih receptura bila je spravljanje Albatrin kreme. Bila je to stearatna krema s mnogo glicerina, a sadržavala je i bijeli živin precipitat, spoj koji služi kao sredstvo za bijeljenje kože i protiv pjega. Čista i glatka put bila je cilj kozmetike pa je ta krema bila vrlo tražena. Punila se u porculanske lončice od 20 grama s celuloidnim poklopcem, a proizvodila se i u količinama po šest kilograma, i to u porculanskom tarioniku, a miješala se pistilom. Drugi važan pripravak bila je mješavina alkaličnih prašaka, kakvi se i danas upotrebljavaju za neutralizaciju suviška želučane kiseline. Da bi se ublažio neugodan alkalični okus, dodavao se amonijakalni glizirizin – tvar koja se dobiva iz iscrpine sladićeva korijenja. Spomenuti glizirizin tamna je tvar koja se teško usitnjavala pa su crna zrnca uvijek bila vidljiva u masi inače bijeloga praška. Nitko tada nije znao da glizirizin ima antiinflamatorno djelovanje i da djeluje simptomatički, odnosno da smiruje bolove kod

⁷⁶ Josip Milhofer, Sjećanja na koprivničke Ljekarnice i Ljekarnike početkom 20. stoljeća, Podravski zbornik, 5, Koprivnica 1979.; Pisma Josipa Milhofera iz Tel Aviva 1977. godine, arhiv Dragutina Feletara

⁷⁷ Josip Milhofer, Sjećanja na..., o.c., 226-228

Slika 41. Posude za lijekove iz najstarije koprivničke ljekarne (Muzej grada Koprivnice)

Slika 42. Apotekarska vaga iz najstarije koprivničke ljekarne (Muzej grada Koprivnice)

Slika 43. Stara Derenčinova Ljekarna »K orlu« do danas je zadržala izgled pročelja

želučanoga čira. Derenčinova Ljekarna radila je i razne pripravke za upotrebu u poljoprivredi i vinogradarstvu (tim više jer je on imao velik vinograd kod Samobora).⁷⁸

Potkraj 19. stoljeća u Koprivnici je osnovana još jedna ljekarna, i to na samom Zrinskom trgu. Bila je to **Ljekarna k spasitelju** (Apotheke zum Salvator),⁷⁹ a osnovao ju je 1888. godine češki farmaceut mr. ph. David Smekal.⁸⁰ Potkraj 19. stoljeća u Smekalovu Ljekarnu dolazi mr. ph. Vjekoslav Fischl, također iz Češke. Fischl preuzima Smekalovu Ljekarnu 1900. godine, a ta je Ljekarnička obitelj vodi

⁷⁸ Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 26-27; Josip Milhofer, Sjećanja na..., o.c., 226-227

⁷⁹ Ime ljekarne K spasitelju Smekal je izabrao prema zavjetnoj kapelici Sv. Salvatora (Spasitelja) u crkvi Sv. Antuna Padovanskog pri franjevačkom samostanu u Koprivnici. Kapelica je dozidana sa sjeverne strane franjevačke crkve i spada u najljepša djela baroka u Podravini. Sagrađena je zavjetom nakon prestanka jedne epidemije kuge u 18. stoljeću.

⁸⁰ Apoteka K spasitelju u lijevom prizemnom dijelu katnice na Zrinskom trgu, odmah do barokne zgrade na uglu Zrinskog i Jelačićevog trga. Kuću je Fischl kupio za 190.000 kruna 1919. godine (od trgovca Izraela Mosesa). S desne strane od ulazne veže bila je trgovina tekstilom koju su držala braća Rosenberger (kasnije je tu bila knjižara znamenitog nakladnika Vinka Vošickog)

Slika 44. Pročelje ljekarne »K spasitelju« na Zrinskom trgu u Koprivnici (zgrada lijevo) 1920-tih godina

sve do početka Drugoga svjetskog rata.⁸¹ Kada je Vjekoslav Fischl umro 1923., ljekarnu preuzima njegova supruga Hedviga Fischl, koja je kao providnika 1924. angažirala mr. ph. Jurja Klarnera. S obzirom na to da su Fischli bili Židovi, 1941. im se oduzima vlasništvo, a koncesiju na apoteku dobiva Juraj Klarner, koji je vodi sve do 1945. godine.⁸² I kroz Ljekarnu k spasitelju prošao je veći broj vježbenika i ljekarnika, poput Fischlovih kćeri Blanke Fischl i Else Fischl, zatim Josip Milhofer, Barica Podunajec, Tihomil Kučelj, Božidar Kavran, Albin Žunec, Rudolf Wertheim i drugi.⁸³

I Fischlova ljekarna bila je velika radionica lijekova, a samo manji dio dobavljao se iz varaždinskih apoteka te iz Zagreba, Štajerske i Mađarske. Knjiga recepata bila je puna specifičnih pripravaka, a dio se odnosio i na kozmetiku. U godinama nakon Prvoga svjetskog rata Fischl je bio i najvažniji proizvođač trajnih anilinskih boja i bojadiser platna. Mr. ph. Josip Milhofer, koji je radio kod Fischla od 1922. do 1924., dobro se sjeća izgleda i funkcija oficine i laboratorija, pa piše sljedeće:

“Tri slobodna zida u oficini (prodavaonici lijekova) bila su popunjena stalcima i ladicama, u kojima su do visine od jednog metra bile duge ladice s lijekovima i pripravcima, a na policama iznad njih bile su staklene i porculanske stojnice. Na jednoj se strani nalazio ormar, maskiran s brušenim ogledalom, u kojem su bili razni otrovi, odnosno tzv. odijeljeni lijekovi. Nad policama su bili kipovi farmaceutskih grčko-rimskih prinosnika, a na slobodnom zidu i velike umjetničke slike. Pred radnim stolom u oficini nalazio se stakleni ormar u kojem su se nalazili posebni lijekovi, koje je tek jednim dijelom proizvodio Fischl, a uglavnom pribavljao iz drugih laboratorija i inozemnih farmaceutskih tvornica. Tih je proizvoda bilo malo. Bili su, primjerice, izloženi sirup Famel, kreozotni sirup protiv kašlja i oboljenja pluća, zatim Haematogen i Andemin, austrijski proizvod za anemična oboljenja;

⁸¹ Vjekoslav (Alojz, Lojz) Fischl rođen je u Merklinu kod Brna u Češkoj 1868., studirao je u Beču, radio u češkim ljekarnama u Neverklovu i Vatiču. U Koprivnicu dolazi 1897. i radi kao ljekarnik u Smekalovoj apoteci, koju tri godine kasnije otkupljuje. Umro je u Koprivnici od angine pectoris 1923. godine. Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 27

⁸² Marija Mesarić, Zbirka cehalija..., o.c., 18-19; Hrvoje Tartalja, Farmaceutska služba..., o.c., 26-28

⁸³ Krešimir Švarc, 140 godina bolnice..., o.c., 9-14

emulzija Scott s ribljim uljem; Sirolin, proizvod švicarske tvrtke Hoffmann la Roche itd. Tu je bio izložen i papir za fumigaciju, koji bi potpaljen sporo izgarao i razvijao aromatični miris i služio za dezinfekciju u sobi bolesnika. Nije manjkao ni mnogo propagirani preparat za porast kose s romantičnom slikom Ane Csilag kojoj je kosa dosegala do peta! Tu su bili i tzv. sašeti, male vrećice punjene brašnom irisovog podanka, a natopljeni mirisavim eterskim uljima i fiksativima ambre i mošusa. Uz radni stol bio je i ormarić s poniklovanim metalnim rubom u kojem se držao pravi Jamaika rum, medicinski vinjak i kineski čajevi. To se, uz aspirin davalo protiv prehlade. Kraj ulaza je bila vitrina s raznovrsnim sapunom, a mnogo je traženi bio transparentni sapun tamno ljubičaste boje s mirisom ljubica ili sapun 'Žuta ruža', pakiran u kutiju s ogledalcem. Sapuni su imali i mirise jorgovana, đurđica i drugog cvijeća, a bili su proizvod bečke tvrtke Kalderara i Bankman. Boje za kosu zasnivale su se na formuli metalnih soli.⁸⁴

Javna gradska bolnica naručivala je lijekove i druge pripravke naizmjenično i iz Derenčinove i Fischlove ljekarne.⁸⁵ Josip Milhofer sjeća se da je bolnica gotovo obvezatno naručivala bio-lijek "Infusum Ipecacuanhae, oparak korijena jedne južnoameričke biljke s dodatkom aromatske smjese anisovog ulja, amonijaka i zaslađen sirupom. To je bilo sredstvo za izlučivanje sluzi i za iskašljavanje. Naručivalo se i riblje ulje, kombinirani purgativni prašak sladićevog korijena, vodikov peroksid, jodna tinktura i alkohol, te Lizol za dezinfekciju, mast sa srebrnim nitratom i slično. Dosta se slalo i zapečaćenog alkohola".⁸⁶

"Najveća slabost lijekova i pripravaka, koje su priređivale i koprivničke apoteke, bila je gotovo isključiva orijentacija na vegetativno podrijetlo sirovina", tvrdi mr. ph. Josip Milhofer. "Dakako, u ljekarnama je bilo i izolata, tj. aktivnih tvari iz ljekovitog bilja, koji su se dobivali već od sredine 19. stoljeća. Neki od njih zadržali su važno mjesto u armamentariju terapije, primjerice morfij protiv bolova, atropin u okulistici, kinidin kod srčanih aritmija itd. Međutim, terapija ljekovitim biljem nije bila pouzdana jer se primjena osnivala više na tradiciji nego na kritičnom poznavanju učinka. Upala pluća liječila se tada raznim čajevima. Ako bi bolesnik ozdravio, onda je to imao zahvaliti samoobrani organizma a ne čajevima. Lijekovi su stavljeni u promet bez dovoljno ispitivanja učinka. Infekciозна upala bubrega prije dolaska penicilina i sulfa droga završavala je fatalno. Sifilis se 'liječio' sivom živinom masti! Još 1923. pripremao sam (Milhofer) u Fischlovoj ljekarni za potrebe bolnice živinu mast u dozama od jednog i dva grama, koja se izdavala u kapsulama iz pergaminastoga papira. Dodatno sifiličari su pili dekoka iz korijena Sarsaparilje, južnoameričke biljke, koja se već odavno ne koristi. Za olakšanje astmatičnih napada pušile su se astma cigarete, koje su sadržavale lišće Beladone i Lobelije, navlažene otopinom kalijeva nitrata. Pijavice su se primjenjivale kod upale plućne opne, pa i kod povišenog krvnog tlaka, o čijoj je opasnosti ondašnja medicina jedva nešto znala. Za oboljele od skrleta određivale su se tzv. Priznic obloge, koji su bile muka za pacijente. Nešto se snizila temperatura, ali nije se liječila streptokokna infekcija."⁸⁷ Kvaliteta i učinkovitost lijekova i pripravaka koje su nudile koprivničke apoteke ipak je bila u stvarnom porastu, i to ovisno o povećanju udjela uvezenih lijekova od rastuće inozemne farmaceutske industrije.

Između dva svjetska rata u Koprivnici je otvorena i treća apoteka koja je djelovala pod imenom **Ljekarna k Svetom Trojstvu**. Tu je ljekarnu osnovao mr. ph. Dane Hranilović 1926. godine, a bila je locirana na Florijanskom trgu (odnosno na početku Jamborice ili Starčevićeve ulice). I ta je ljekarna od početka dobro poslovala jer je pružala usluge širem području Podravine. U ljekarni su radili i mr. ph. Ivo Tonković, mr. ph. Milivoj Katušić i mr. ph. Albert Karlić te vježbenici Beno Wolfensohn i Barica Blažek. Prije Drugoga svjetskog rata ljekarnu je kupio mr. ph. Kuzma Mikuličić, koji je na

⁸⁴ Josip Milhofer, Sjećanja na..., o.c., 225-228

⁸⁵ Josip Milhofer se sjeća da je upravitelj bolnice Josip Novačić u ljekarnice slao obično prije podne oko 11 sati bolničkog poslužitelja s ručnom košarom, koji je svaki dan donosio prazne bočice, a odnosio lijekove. Tako je bilo 1923. godine. Bolnica je imala posebne popuste.

⁸⁶ Josip Milhofer, Sjećanja na..., o.c., 224

⁸⁷ Josip Milhofer, Sjećanja na..., o.c., 231

SUMMARY

This paper presents the emergence and development of pharmacy and pharmacies in the area of north-western Croatia (including Virovitica). In the introduction, the paper addresses the available knowledge on the treatment and manufacture of medicinal products in the ancient thermal resort Aquae Iasae (Varaždin thermal spa). Special attention is then given to the development of pharmacy in monasteries, especially Franciscan monasteries. In that sense, the Franciscan pharmacy in Varaždin (painted by Ivan Ranger) was particularly important. Following is a thorough description of the development of pharmacy in the main centres of north-western Croatia until the Second World War. The pharmacies in Varaždin, Križevci, Koprivnica, Čakovec and Virovitica, but also Ludbreg, Prelog and other smaller towns were particularly important. The development of pharmacies and pharmacy in Koprivnica is presented in some detail – from what was called the »general's pharmacy« to the three most important city pharmacies: »K Orlu«, »K Spasitelju« and »K Presvetom Trojstvu«.